

اجو کے سہے وچ پنجابی زبان، ادب تے کلچر دی لوڑ

Abstract:

The system of thought and feeling of every society is subject to social consciousness. This social consciousness is formed through language and culture. So language and culture are the signposts for any nation. In today's era our society is suffering from anarchy, creative stagnation and social inequalities. Keep in mind the problems of our society, in this article on one hand, the importance of Punjabi language has been described and on the other hand, the Public has been made aware of the truth and moral values through Punjabi literature so that our society may a truly living society in which there is love for our Punjabi language, literature and culture as well as the will to live with our identity, courage and decency.

Keywords:

کسے وی قوم دی ثقافتی، تہذیبی تے تمدنی سبہان ماں بولی راہیں قائم ہوندی اے۔ سوجھواناں دا آکھنا اے قوماں دی پہلی بار اپنی ماں بولی نوں چھڈ کے غیر زبان نوں اپناون وچ ہوندی اے۔ انسانی جیون دی ترقی دے ارتقائی سفرول جھات پائی جاوے تاں ایہ گل اُگھڑ کے ساہمنے آوندی اے پئی جہڑیاں قوماں نے ماں بولی نوں اپنی تعلیم دا ذریعہ بنایا اوہ اج ترقی دی اُچ ٹیسی اُتے اپڑیاں۔ ماں بولی بندے دی ہوند تے طاقت ہوندی اے۔ ایہ جنی مضبوط تے زور آور ہووے گی اوہنے ای بندے دے خواب، ارادے تے مقاصد اُچھے ہون گے۔ ڈاکٹر ناصر رانا دا آکھنا اے:

”ماں بولی صرف مُفتہ، تحفہ، نعمت تے تہذیب ای نہیں سگول اوہ ریت، ثقافت

تے کلچر وی اے۔“ (1)

زبیدہ مصطفیٰ زبان دے سماجی زندگی نال ڈونگھے سمبندھ نوں بیان کردیاں لکھدیاں نیں:
 ”..... زبان دا انسان دی سماجی زندگی نال بڑا گہرا واسطہ تے رشتہ اے۔ زبان
 دی شکل صورت سماج وچ ای بندی اے۔ کلچر، ثقافت، سیاسی سوچ، سمجھ تے
 سماجی رتوں دا او تھے بولی جاوون والی زبان تے بہت اثر پیندا اے۔ ایسے
 پاروں زبان نوں او پری شے نہیں سمجھیا جاسکدا تے تعلم دین آلی زبان کسے وی
 قوم تے بڑا اثر کردی اے۔“ (2)

دراصل بال ”ماں بولی“ اپنی ماں کولوں سکھدے نیں۔ ایہو کارن اے پئی ایہ گھراں وچ
 پینگر دی اے۔ ماں دی جھولیوں تے اپنے آلے دوالے دی طاقت لیندی ہوئی گھن چھاواں رکھ
 بن جاندی اے۔ ماں بولی بندے دی ہوند نوں ظاہر کردی اے۔ جیویں بندے دی ہوند سماجی ہوندی
 اے اوویں ای ماں بولی دی ہوند وی سماجی ہوندی اے۔ مقصود ثقافت لکھدے نیں:
 ”ماں بولی بندہ ہوندی اے۔ جتھے ایہدا انکار ہووے او تھے بندے دا انکار
 اے۔ بندہ اکل تال ہو یا نہ۔ اوہ تال پورا وسیبا ہوندا اے۔ پوری وسول ہوندا
 اے۔ پوری تواریخ ہوندا اے۔ کمال کاراں دی جاچ تے سمجھ دا بھنڈار ہوندا
 اے۔ ایس کر کے ماں بولی دا انکار وی نرا بندے دے انکار تائیں نہیں
 ہوندا۔ ایہدا اپسار بہوں موکلا ہوندا اے۔“ (3)

درحقیقت زبان صرف مونہوں نکلن والے لفظاں نوں ای ظاہر نہیں کردی سکوں ایہدے
 اندر کسے وی قوم دی پوری تاریخ تے کلچر موجود ہوندا اے۔ ویداں دے مطالعے توں ظاہر ہوندا اے
 پنجاب پانیاں دی دھرتی پنجاب دی زبان پنجابی بھتوں پرائی زبان اے جیہدی تہذیب تے ثقافت
 ہڑپائی اے۔ ایہ تہذیب تے ثقافت قبل مسیح توں شروع ہوندی اے۔ سلیم خان گجی لکھدے نیں:

”دراوڑی زمانے دے مرکزی شہر ہڑپا (پنجاب) تے موئنہو ڈو (سندھ) سن۔
 بوہتی اہمیت ہڑپے نوں حاصل سی۔ ایہ زمانہ 550 ق م توں 1550 ق م تک
 اے۔ ایہدا مطلب ایہ ہرگز نہیں کہ پراچین دراوڑیاں دراوڑ پنجاب وچ
 2550 ق م وچ آئے۔ ایہ زمانہ تے اوہناں دی شہری تہذیب دا سی۔ اوہناں
 دی پنجاب وچ آمد گھٹ توں گھٹ چار ہزار سال قبل مسیح تے زیادہ توں زیادہ
 دس ہزار سال قبل مسیح خیال کیتی جاندی اے۔ 2550 ق م توں 1550 ق م توں
 دراوڑاں دا ہندی دور اکھووندا اے۔ اوس دور دا دراوڑستان پنج لکھ مربع میل

دے رقبہ اُتے پھیلیا ہو یا سی۔ ایہدے وچ چڑھدے پاسے افغانستان، مکران، بلوچستان، سندھ، پنجاب، راجستھان تے گجرات کاٹھیا وار دے علاقے شامل سن۔“ (4)

بہر حال پنجاب دی تہذیبی تاریخ ول جھات پانی جاوے تاں ایہدا آغاز وادی سون توں کوئی پنج لکھ سال پہلوں ہو یا جدوں انسان پتھر دے دور وچ رہندا سی۔ پدبے کر انسان دی پڑھن لکھن دی اہلیت دے حوالے نال تہذیبی سفر دی گل کیتی جاوے تاں ایہ پنج ہزار ورھے پہلوں شروع ہو یا جدوں ہڑپائی تہذیب نے تہذیبی حوالے نال مربوط تے متمدن زندگی دے طور اُتے جنم لیا۔ ایس توں اڈجے برصغیر اندر تہذیبی پکھوں ویکھیا جاوے تاں پنجاب دے لوکاں سب توں پہلاں لکھنا پڑھنا شروع کیتا۔ ایہو کارن اے پئی پنجابی بولی اک ویشال علاقے وچ بولی تے سمجھی جاندی اے۔ محمد آصف خان لکھدے نیں:

”پنجابی بولی اک وسیع و عریض خطے وچ بولی تے سمجھی جاندی اے۔ ایس دیاں حداں دلی (بھارت) توں لے کے خیر پور (سندھ) تاںیں تے پشاور (صوبہ سرحد) توں لے کے جموں (مقبوضہ کشمیر) تاںیں پسرپاں ہونیاں ہن۔ ایسے پاروں چکوال دے مولوی محمد سلیمان ”معراج نامہ کلاں“ (1899ء) وچ آکھیا ہئی:

پشاور تھیں جمنا تاںیں، چنبدہ تھیں تا ڈیرہ
بولن سمجھن لوک پنجابی، سچا سخن ایہہ میرا (5)

اجو کے سے وچ پنجابیاں دی پوری دنیا وچ گل گنتی 15 کروڑ دے نیڑے اے۔ پنجابی زبان سب توں ودھ پاکستانی پنجاب وچ بولی جاندی اے۔ جتھے 2023ء دی مردم شماری دے مطابق 12 کروڑ 76 لکھ 90 ہزار لوک پنجابی وسدے نیں۔ ڈاکٹر ناصر رانا موجب:

”پنجابی سب توں ودھ پاکستانی پنجاب وچ بولی جاندی اے جتھے ایہدے بولن والیاں دا تناسب کل آبادی دا 48% اے۔ جیہڑا وطن عربز دی کل آبادی تقریباً 24 کروڑ وچوں پونے 13 کروڑ بن دا اے۔ انج ایہ پاکستان دی سب توں وڈی زبان اے جنہوں عالمی تحقیقات وچ گنیا جانا چاہیدا اے۔“ (6)

ایہ اک وڈی حقیقت اے پئی کسے وی زبان نوں جیوندا رکھن وچ بال اہم کردار ادا کردے نیں۔ لوڑ ایس گل دی اے پئی بالال نوں پنجابی زبان تے کلچر دی اہمیت نال جانو کروایا جائے۔ انج ساڈی ماں بولی تے کلچر دوویں پکیاں پیڈھیاں راہواں اُتے چلدے ہوئے نویں نسل

دی آبیاری وچ اہم کردار ادا کرن گے۔ دراصل کلچر زبان نوں مجت تے احساس نال روشناس کرواندے ہوئے نوجوان نسل دے نظریات نوں مضبوط تے واضح کردا اے۔ ایچ نوجوان نسل اپنی دھرتی نال مجت کرن دے نال نال اپنی زبان وچ جدید ٹیکنالوجی تے نویں نظریات نوں چنگے طریقے نال سمجھ سکدی اے۔ ڈاکٹر انظر محمود چودھری لکھدے نیں:

”زبان نرا اوس لفظی بھنڈار دا ناں نہیں جیہڑا کسے جوہ وچ وسدے انساناں وچکار بول چال داکم دیندا اے تے اوہناں دیاں سوچاں، خیال، نظریے تے رویے سمجھن سمجھان تے سانجھے کرن دا کارن بندا ہے، سگوں ایہ کسے خاص وسیب دی تاریخ دھرتی دے ست تے منکھاں دی میانپ بڑورتی تے مشاہدے دا لوگن وی اے۔ ایسے لئی زبان کسے وی وسیب وچ سانجھ تے ایکتا دی مڈھی اٹ اے۔ ثقافت وچوں بے زبان کدھ لئی جاوے تاں باقی دے انگ پھوکلے تے کوڑے تھی ویندے نیں۔“ (7)

جے کراہیں زبان، ادب تے کلچر دی تاریخ دا مطالعہ کرئیے تاں ایہ جانکاری ملدی اے پئی پہلے ماں بولیاں ادبی، مقامی، ثقافتی تے لسانی ماہراں دا موضوع سن فیر سیاسی تے ریاستی موضوع بنیاں پڑیں سائنس دی لوڑ بن گئیاں نیں تے ایہ حقیقت کھل چکی اے کہ دو جیاں غیر زباناں کسے وی زبان دان لئی مصنوعی یا جعلی ہوندیاں نیں، جیہدے سکھن لئی فرد نوں جبر کرنا پیندا اے۔ اوہنوں کئی اوکڑاں جرنیاں پیندیاں نیں جیہدے نال اوہدی اپنی شخصیت تے ہوند دب جاندی اے۔ اوہ قوماں مرجاندیاں نیں جیہڑیاں اپنی زبان گواہ بہدیاں نیں۔ بے بال نوں شروع توں ای اوہدی ماں بولی، گھرانے تے فطری ماحول توں دور رکھیا جاوے تے پیچیدگیاں جنم لیندیاں نیں۔ نوم چومسکی نے زبان تے انسانی دماغ وچکار رشتے نوں سائنسی پدھرتے جاچیا اے۔ اوہ آکھدے نیں زبان اصل وچ دماغ دا دکھالا اے۔ جو دماغ ویکھدا اے سوچدا اے، زبان اوہسے دا اظہار کردی اے۔ بندے دی اپنے حافظے تے یادداشت تیک رسائی زبان راہیں ای ہوندی اے۔ شعور تے تحت الشعور دا سفر ماں بولی راہیں ای پورا ہوند اے۔

دراصل بولی کسے وی کلچر دی بنیاد ہوندی اے تے کوئی وی کلچر اپنی بولی توں بنا زندہ نہیں رہ سکدا۔ ماں بولی بندے دا گھیاں، وسیب، رہتل تے آل دوالا ہوندی اے۔ بندے دے بندہ ہون دی دلیل اوہدی بولی وچوں لکھدی اے۔ ایس کر کے جدوں کسے بولی دا انکار کیتا جاندا اے تاں اوہدے بولن والے جیاں دے بندہ ہون توں انکار کیتا جاندا اے۔ کسے وی وسیب دے لوکاں اُتے دوجے وسیب دی بولی مزہنا سبھ توں وڈا ظلم اے۔ ایہدے نال کسے وی وسیب دے لوکاں

وچ احساس کمتری جنم لیندا اے۔ جدوں پڑھائی لکھائی تے روزگار دے کم نوں او بڑ بولی نال جوڑیا جاوے گا تاں او تھوں دے لوک دو جیاں نوں آن پڑھ تے گوار جھن لگ پین گے۔ جوں جوں بال او بڑ بولی سکھدے جاندے نیں۔ اوہ آپنے آل دوا لے نوں بھلدے جاندے نیں۔ بولی تے کلچر دی آپس وچ سانجھ ہوندا اے۔ ساڈے ملک دی ڈبڈی ہوئی معیشت دے ایس دور اندر لوڑ ایس گل دی اے پئی ایس اپنے بالاں نوں اوہناں دی ماں بولی تے کلچر نال سانجھ سکھائیے۔ پنجابی کلچر ہنر مندی اُتے فخر کرن والا کلچر اے جیہدے وچ کم دی وڈیائی نوں اُچا جانا جانداسی۔ ساڈے صوفی شاعر اں بابا فرید توں لے کے خواجہ فرید تیک سب نے ہنر نوں وڈیایا۔ شاہ حسین نے آکھیا ”آنی حسینو جلاہا“ تے لکھے شاہ نے ذات پات دے بنے نظام نوں اپنے پیر دی ٹھوکر تے رکھ کے سماج نوں نویں سریوں اُساریا۔ بس لوڑ ایس گل دی اے پئی ایس اپنی زبان پنجابی نوں مضبوطی دیے تے اپنی زبان دے بولن اُتے فخر کرئیے۔ تاں جے گل مالکی تے دولت نوں اپنے کول ای جوڑ کے ملک دی معیشت نوں تباہ کرن دی بجائے وٹن دی عادت پالئیے۔ او بڑ بولی راہیں سکھائی گئی مل مالکی ساڈے وسیب دی سانجھ نوں نکھیر دی اے۔ بندے اندر اوس دی وڈیائی نوں او بڑ بولی ودھا کے اوس نوں دو جیاں نوں نکا جان تے کمتر جان ول پیر دی اے۔ جیویں کہ:

”کل مالکی آپنی تھان گل دی سانجھ توں نکھرن اے۔ بیوں جو مل مالکی ہوندا اے سانجھی سماجی پیداوار نوں سانجھا کرن۔ سانجھ وچوں کڈھ کے سچ دے ڈھائے چاڑھن، آکاؤن، گھرن، بناؤن ہاریاں توں دکھ ہو کے سانجھن ملن ہارے ہن۔ مڑ آپنی سانجھ مل دے سر اُتے کرنہاریاں نوں اپنا گولا بناؤن۔ ایہ ملکہ مالکی ای ہوندا اے جیہڑی آپنی بولی نالوں تڑٹ کے او بڑ بولی دے لڑ لگن نوں تھاپڑا دیندا اے۔ او بڑ بولی وچ ڈھلائی مل، مالکی تے رتے درجے دا نشان بندی اے۔ ایہدے ساہویں لوک بولی بھگھ، ننگ، غزبھی تے پڈ توڑ ویں محنت دی دس بن جاندی اے۔“ (8)

پنجاب دا وسیب سیانف تے دانائی دیاں گلاں نال بھریا ہو یا اے ایہ دُنیا دا سبھ توں زرخیز خطہ اے۔ سانوں او بڑ بولی نوں اپنا کے تے اپنی دانائی بھریاں گلاں نوں جٹکا آکھن دی بجائے ایہناں نوں دل نال لاونا چاہیدا اے۔ سانوں اپنے وسر دے ہوتے کلچر تے سنجان نوں دوبارہ جیوندنا کرن دی لوڑ اے تے ایہ اوہدوں ای ہووے گا جدوں ایسں اپنے کلچر تے زبان نال محبت کراں گے تے اپنی زبان وچ گل کھتھ کراں گے۔ ایہدے نال نال اپنے بالاں اندر وی اپنی ماں بولی نال محبت نوں شامل کراں گے۔ پنجاب بنجر بن دا جا رہیا اے تے اتھتھے بھگھ تے غزبت ودھدی جا

رہی اے۔ لوڑ ایس گل دی اے کہ پنجاب دے لوک اپنے پیشیاں اُتے فخر کردے ہوئے اوہناں نوں اپناون تے ہنر دی دنیا وچ قدم رکھن۔ انج ساڈی نوجوان نسل بے روزگاری ورگے گھمبیر مسئلے توں بچ سکے گی۔

دراصل ماں بولی بندے دے سب توں نیڑے ہندی اے۔ ایہ بولی بغیر کسے تکلف تے محنت توں سکھی جاندی اے۔ ایہ ماں دے ددھ راہیں خون بن کے بندے اندر دوڑدی اے تے اپنی ہوند تے اصل نال بندے نوں جانو کرواندی اے۔ ایہ وکھری گل اے پئی ساڈا سماج بندے نوں گراہے پادیندا اے تے سماجی وقار تے اُچے روزگار دے حصول لئی اوہ اپنی زبان نوں چھڈ کے دو جیاں زبانان سکھن ول لگ جاندا اے۔ بالال لئی ضروری اے پئی پہلے اوہ اپنی ماں بولی وچ پڑھن تے فیر جتھے ضروری اے اوہ دو جیاں بولیاں سکھن۔ ایہ حقیقت اے پئی بال جدوں اپنی ماں بولی وچ پڑھن لکھن تے اوہناں دی دو جیاں بولیاں سکھن دی صلاحیت ودھ جاندی اے۔

سانوں اپنی ماں بولی نوں نویں سریوں و چارنا تے سمجھنا چاہیدا اے۔ ایہ اوہ بولی اے جیہدے وچ صوفی شاعران دے اصلاحی تے انقلابی نظریات ملدے نیں۔ ایہ اوہ شاعر نیں جیہناں معاشی نظام نوں صحیح راہ اُتے ٹورن لئی نواں تے سدھ پدھرا نظام دتا۔ جیہدے وچ معیشت نوں ترقی دی راہ چاہڑھن لئی پیسے نوں خرچ کرن تے دولت دی گردش ٹھیک سمت ول کرن لئی وٹن دے اصولاں نوں ساڈے سامنے لیاندا گیا۔ اجو کے سہ سانوں اپنے پنجابی ادب نوں نویں سریوں کھنگالن دی لوڑ اے تاں جے اوہ نظام جیہڑا ورھیاں پہلوں پنجاب نوں اوہناں دی ہوند دان کردا اسی اوس نوں اپنایا جاسکے۔ درحقیقت پنجابی ماں بولی سانجھ دی علامت اے جیہدے وچ اک دو جے دے ڈکھ درد سُنن تے سکھاں اندر خُشیاں مانن دے جھلکارے ملدے نیں۔ جے کراہیں پنجابی ادب دی شعری ریت ول جھات پائیے تاں سانوں کلاسیکی شعری وچ پنجابی زبان راہیں اچھا شعری ادب ملدا اے جیہدے وچ ساڈا کلچر اپنے پورے جو بن نال ساہ لیبند نظر آندا اے۔

پنجاب دی تاریخ دا مطالعہ ثابت کردا اے پئی جتھے دو جیاں قوماں نے پنجابی دی ہندیا کیتی تے ایتھے حکمرانی کرن لئی پنجابی نوں ہٹکلیا او تھے ساڈے شعور رکھن والے لوکاں نے لوک ادب راہیں پنجابیاں دی ہوند نوں جگایا۔ ساڈے صوفی شاعران نے خلقت نوں آپسی سانجھ تے محبت دا درس دتا تے غرور دی بنیاد اُتے سبے نظام نوں ہٹکلیا۔ ایہو کارن اے پئی پنجابی شعری ادب دی ریت بندے نوں اوس دے اصل نال جانوں کرواندی ملدی اے۔ جیہدے اندر غلط رویاں دے خلاف بھرپور مزاحمت ملدی اے تے ایہ شعری ریت سانوں جیون گزارن دے نویں تے چھ ڈھنگ دی دس دی اے۔ بابا فرید نے لوکاں نوں اوہناں دی حیاتی دی اصل حقیقت کھول کے دسی تاں جے

بندے صحیح معنیاں وچ سماجی جیون گزار سکین۔

فریدا خاک نہ بندے نیے خاکو جیڈ نہ کوئے

جیوندیاں پیراں تلے مونیآ آپر ہوئے (9)

مٹی اصل وچ بندے نوں جین دا ڈھنگ دسدی اے تے اوہدی اصل منزل دا نشان وی مٹی وچوں لنگھ کے ملدا اے۔ دراصل مٹی بندے نوں اوہدی ہستی دی پیچھان کرواندی اے۔ اوہدی اپنی تہذیب تے کلچر نال سانجھ جوڑدی اے۔ مٹی وچوں ان آگاون تے شیواں بناون والے درحقیقت وچ کسے وی نظام دی بنیاد رکھن والے ہوندے نیں۔ دنیا دیاں ساریاں ریاستاں دا معاشی نظام ایہدی نینہہ اُتے اُسردا اے۔ فرید دی شاعری وچوں مٹی وچ کم کرن والے اپنی ہوند دی گل کردے ملدے نیں تے مٹی دی اصل پیچھان کرواندے نیں۔ نجم حسین سید لکھدے نیں:

”مٹی مرن جیون دا گھر اے مٹی جیون دا گیز پنی گیز دی اے تے آپ وچ پنی

گڑ دی اے۔ مٹی جیڈ تے کوئی ہے ای نہیں۔ سو مٹیوں ٹکھرن مٹی نوں بندن

شان نہیں گمان اے۔ باتشابی بولی وچ خاک نہ ہوون سی۔ جیہڑے ہستی

والیاں بھانے انہوئے سن اوہ ”خاک“ سن۔ فرید نے لوک بولی دی مٹی وچ گڈ

کے ”خاک“ دی انہوند نوں ہوند بنا دتا۔“ (10)

جیہڑیاں قومیاں اپنی مٹی نال سانجھ رکھدیاں نیں اوہ اپنی ماں بولی تے کلچر نال وی سانجھ رکھدیاں نیں۔ کدی کوئی انگریز یا باہر لے تے ایتھوں دی ثقافت نوں اپناون دا جتن نہیں کردے فیر ایس کیوں اپنی ثقافت نوں چھڈ کے باہر جانا چاہندے آں۔ ساڈی دھرتی دنیا دی سب توں ودھ زرخیز دھرتی اے تے ساڈی ماں بولی پنجابی اپنے اندر ڈھیر امیر تارکھدی اے جیہڑی دوجیاں زبانوں اپنے اندر جذب کرن دی صلاحیت وی رکھدی اے۔

جے انسانی حیاتی دے ارتقائی سفر دی تاریخ دا مطالعہ کیتا جاوے تاں بندے دے دھرتی اُتے پیر رکھن دے نال ای اوہنوں اپنے احساسات تے وچار دوجیاں نال سانجھے کرن لئی اک پاسے زبان دی لوڑ پئی تے دوجے پاسے ڈھڈ بھرن لئی ان پانی دا جتن کرنا پیا۔ پہلے اوہدیاں لوڑاں گھٹ سن جس پاروں اوہا ذہن گھجھلاں دا شکار ہون توں بچیا رہیا۔ فیر جوں جوں ویلا لنگھدا گیا بندے نے اپنے شعور نوں اُچ ٹیسی تے اپڑایا تے اپنیاں لوڑاں نوں حدوں ودھ کر لیا جیہڑیاں اوہدے وسائل توں ودھ گئیاں تے معاشی مسئلے نے جنم لیا۔ ایس معاشی مسئلے نوں حل کرن دی بجائے زور آور لوکاں نے دولت تے اقتدار دی ہوس لئی عام لوکاں دا استحصال کرنا شروع کر دتا۔ اوہناں زرخیز دھرتیاں دے واسیاں دی سوچ تے وسائل اُتے قابض ہون لئی اوہنوں دے لوکاں کولوں اوہناں

دی ماں بولی تے کلہ کھوہن واسطے او بڑ بولیاں جبر نال رائج کیتاں۔ ایہو کجھ پنجاب نال ہو یا۔ ایتھوں دے لوکاں وچ طبقاتی وٹنوں جنم دتا گیا تے اخیر ساڈا سماج گراہے پے گیا۔ اجو کے دور وچ سانوں اپنے بالوں تے نوجوان نسل نوں پنجابی ادب نال روشناس کروان دی لوڑ اے تاں جے اخلاقی قدراں دی بنیاد اُتے ساڈا پنجابی سماج اُسرسکے۔ ساڈے صوفی شاعراں دی شاعری ہر دور اُتے صادق آوندی اے۔ جیویں شاہ حسین جدوں اپنے دور دے سماج وچ طبقاتی وٹن تے زور آوراں دی حکومت دیکھی تاں اوہناں معاشی مسئلے تے وٹن دی عینہہ اُتے اُسرن والے سماج نوں ٹھاکدیاں آکھیا:

لکھ کروڑ جیہناں دے جڑیا سو بھی جھوری جھوری
بھٹھ پئی تیری چٹی چادر چنگی فقیراں دی بھوری (11)

ایس کافی وچ لکھ کروڑ توں گل چھوہ کے بھوری تیک دے پنہ اندر حیاتی دے اصل مقصد نوں سامنے لیاندا گیا اے۔ فقیراں دی بھوری حقیقت وچ محبت، بھائی چارے تے اک دو بے نال وٹن کھاون دا ڈھنگ دس دی اے۔ سانجھ حیاتی اے جدکہ اسانجھ طبقاتی وٹنوں جنم دیندی اے۔ نجم حسین سید لکھدے نیں:

”اسانجھی مل لوکاں نوں اُچیاں تے جھکیاں میلاں وچ وٹن دیندی ہے۔ اُج میلی زروال بن ویندے ہن۔ اوہناں دے ہتھ نال ناواں، وست ورتا تے حکم حکومت ہوندا ہے۔ یں میلی مٹتی تے کامے ہوندے ہن تے آپنی محنت راہیں اُج میلیاں دے کوٹھے بھر کے اپنے جیون دا چارہ کریندے ہن۔ جے بندہ ایس میل بندی وچ لہی جاے نوں حق جانے رب دی رضا آکھے تے سمجھو اوہ ماپیاں دی جو ہے راضی ہے۔ دیہوں دینہہ اوہدی سرت کھنجدی جاوونی ہے ست مگدا جاوونا ہے۔ اوہ بے تھوہا تے لائی لگ ہے تے اوڑک اوہنے مٹی دی مورت بن جاوونا ہے۔ اتے جے بندہ ایس میل بندی وچ لدھی جاے توں نابر تھیوے، اے جاے نوں میل بندی دیاں راکھیاں نال لڑن لئی مور چہ سمجھے تے اوہدا آندری ودھیرے ساودان ہوندا ہے۔ ہاں اوہدی وچ دمودم چانن لگدا ہے تے اوہدے ست دا کوئی انت نہیں رہندا۔“ (12)

دولت دا جوڑن سماج وچ طبقاتی وٹن تے پاڑے پواندا اے۔ جے اج دے جدید دور اندر ایس کافی نوں دیکھیا جاوے تاں دینیاں دی صورت وچ جڑی دولت کسے وی ملک دی معیشت نوں مضبوط نہیں کر سکدی جدکہ دولت دی گردش تے ہر امیر تے غریب دے ہتھوں لنگھن والا پیسہ

سماج وچ مساوات دا کارن بن دا اے۔ جٹی چادر اندر ڈھیر دولت، ہنکار تے تکبر دا اکٹھ امیر تے
غریب وچ فرق نوں ودھاوون دے نال نال غریب دی لکیر توں تھلے ون والے لوکاں دی گنتی نوں
وی ودھاووندا اے۔ شاہ حسین اجیہے نظام دے خلاف بغاوت کردے نیں:

جگ میں جیون تھوڑا، کون کرے بھجال:
کلیں دے گھوڑے ہستی مند، کلیں دا ہے دھن مال
کہاں گئے مٹلا، کہاں گئے قاضی، کہاں گئے کٹک ہزار

ایہ دُنیا دن دوئے پیارے، ہر دم نام سمحال
کہے حسین فقیر سائیں دا، جھوٹھا سبھ بیوپار
(13)

شاہ حسین دی ایس کافی اندر اک پوری ریاست تے اوہدے ستوناں دی گل چھوہی گئی اے
جیہناں دی بنیاد اُتے ریاست چلدی اے۔ دولت تے گھوڑے (ذرائع آمدورفت) سماجی لوڑاں
نوں پورن لئی لوڑوند نیں ایسے طرحاں انسانی جیون عدل تے تقویٰ اُتے ٹورن لئی مٹلاں تے قاضی دا
کردار اہم اے۔ شاہ حسین اتھے دین دی اصل روح نوں مسخ کرن والے مٹلاں تے قاضی بارے گل
کیٹی اے جیہڑے عدل تے تقویٰ اُتے نہیں ٹر دے۔ ایسے طرح شاہ حسین اوہناں فوجاں تے لشکراں
نوں وی ٹھاکیا جیہڑے دوجیاں تے نمائیاں دیاں زمیناں اُتے قابض ہوتے جیہناں دوجیاں نوں
بیتا جانیاتے دولت دی اتہی وڈ پائی جس راہیں امیر امیر ہوندا گیا تے غریب غریب۔ ایس سارے
بیوپار نوں شاہ حسین جھوٹا آکھدے نیں۔ ساڈا سماج جیہڑا معاشی، مذہبی، سیاسی وڈیاں وچ وڈیا ہو یا
جیہنے انسانی جیون دے حُسن نوں مکا چھڈیا اے۔ ذات پات دے نظام تے دولت دے کجھ ہتھ وچ
کٹھا ہون پاروں عام لوکاں اوکڑاں بھوگدی اے۔

لیھے شاہ دیاں کافیاں وچ وی پنجابی زبان تے کلچر اپنے پورے جو بن اُتے ساہ لیتدا
نظریندا اے۔ اوہناں دیاں کافیاں وچ اک پاسے پنجابی وسیب دیاں رسماں تے رواج دی گل کتھ
ملدی اے تے دوجے پاسے پنجابیاں دی ہنرمندی سامنے آوندی اے۔ ونگی دے طور اُتے ایہ کافی
ویکھو:

کُریاں ہتھیں چھاپاں چھلے
آپو آپے نام سونے
سبتھا ہٹکا چاندی آکھو
کنگن چوڑا بائیں دا
سبھ اکو رنگ کپائیں دا

بھیڑاں بکریاں چارن والا
اٹھ جھیاں دا کرے سنبھالا
روڑی اُتے گدوں چارے
اوہ بھی واگی گائیں دا
سبھ اکو رنگ کپا ہیں دا (14)

بلھے شاہؒ ہوراں اپنی اُتلی کافی وچ عام لوکائی نوں سمجھاو لئی پنجاب دی اہم فصل کپاہ توں گل
ٹوری اے تاں بے ذاتاں پاتاں دی ونڈ اُتے سماج وچ پاڑا پاون والے لوکاں نوں سدھے راہ ول
ٹوریا جاسکے۔ اک کپاہ کئی طرح دیاں شکلاں بدلدی اے۔ تانے، پیٹے تے نلیاں وغیرہ سب اپنے
وکھرے وکھرے ناواں اُتے فخر کردے نیں۔ کئی قسم دے کپڑے اکو سوتر توں بنائے جان دے نیں
اوہناں دے رنگ بھانویں دکھو وکھرے ہون پر اوہناں دی کپاہ دارنگ مڈھ توں اکو ای اے۔
بھانویں اوہ جوگی دا بھگوا لباس ہووے یاں کوئی ہور لباس۔ ایسے طرح کئی قسم دے زیور اکو ای چاندی
توں بن دے نیں۔ بھیڑ بکریاں چران والا اوٹاں تے مچھاں نوں وی سنبھال سکدا اے تے روڑی
اُتے کھوتے چران والا گاداں مچھاں دا چرواہا ہو سکدا اے سبھ داکم مال دی رکھیا کرنا اے۔ کافی دے
آخیر اُتے بلھے شاہؒ آکھدے نیں کہ محبوب دی ذات نہ چکھو۔ اوہدی رضا وچ راضی رہو۔

بلھے شاہ دیاں کافیاں سانوں سماجی تے معاشی طور اُتے جین دا ڈھنگ ماں بولی راہیں
دسدیاں نیں۔ دراصل بندہ اوہدوں ای سرچک کے جی سکدا اے جدوں اوہ اپنے مقال دا جانو
ہووے۔ مقال دا جانو اوہو سکدا اے جیہڑا شعور دی کٹھالی وچ پک کے کندن وانگ مضبوط ہووے
تے اپنی ماں بولی راہیں اپنے سماج نوں اخلاقی قدراں نال جانو کردائے۔ شاہ حسینؒ تے بلھے شاہؒ
پنجاب دے اوہ اگھی سپوت نیں جیہہناں اپنی مزاحمتی سوچ دے دیوے بال کے اپنی ماں بولی
راہیں پنجاب دی لوکائی نوں سانجھے سماج وچ جیون دا ڈھنگ دیا۔

پنجابی نرابول چال دی ای بولی نہیں سگوں لوکاں دے صدیاں توں ٹرے آوندے جیون
دی کتھا اے جیہڑی سانوں ساڈے اصل نال جوڑدی اے پنجابی بولی دی ہوند نوں مننا اصولوں کامیاں
دی ہوند نوں مننا اے۔ سانوں اپنی بولی نوں اوس داحق دوان لئی اپنے تعلیمی نظام وچ پنجابی ادب
نوں مڈھلا درجہ دوانا پوے گا۔ پنجابی بولی تے ادب نوں پوری تھال دین نال ای ساڈے لوک
کالونی گیری دی نفسیات توں بچ سکں گے تے اپنے کلچر اُتے فخر کر سکں گے۔ جنی دیر تیک ایسں اپنی
بولی نوں سماجی تے معاشی پدھر اُتے اچھتتا نہیں دیویں گے ایہ مقصد حاصل نہیں ہو سکدا۔ پنجاب
دے کامے لوکاں نوں اپنی سوچ، سمجھ تے جذبے دی سکت دوبارہ سنبھال لئی اپنی لسانی، ادبی تے

رہنمائی ہستی مننی تے منوانی چاہیدی اے۔

اجو کے حالات اندر لوڑ ایس گل دی اے پئی پنجابی وچ پڑھائی لکھائی نوں عام کہیتا جاوے تے ایس نوں روزگار دے حصول تے سماج وچ آدر دا وسیلہ بنایا جاوے۔ ساڈے سماج دا ایہ نفسیاتی روگ بن جا رہیا اے پئی پنجاب دی ماں اپنے بالوں نال آدر دتے انگیزی وچ گل کرن وچ فخر محسوس کردی اے تے گھر وکے پنجابی لفظاں دی ورتوں نوں مکایا جا رہیا اے یعنی پنجابی زبان تے کلچر نوں مکایا جا رہیا اے۔ پنجابی بولی نوں جیوند رکھن لئی عام لوکائی نوں سماجی تے معاشی پدھر آتے اپنے آپ نوں منوان دی لوڑ اے۔ پنجابی تحریک دے سرگرم کارکنان دے نال نال ماں بولی نال محبت رکھن والے لوکاں نوں وی پنجابی بولی تے پنجابی ادب دے ودھائی کم کرنا چاہیدا اے۔ ایس مقصد لئی پنڈاں قصبیاں وچ رہندے لکھاریاں تے کلاکاراں نال میل ورتوں کر کے اک پاسے ادب دی بڑھوتری لئی کم کہیتا جا سکدا اے تے دوجے پاسے پنجاب دے ہنرمنداں دے کمال نوں سلاہندے ہوئے پنجابی کلچر نوں وی بچایا جا سکدا اے۔ تعلیمی پدھر آتے سکولاں تے کالجوں دے اُستاداں نوں پنجابی بولی دے حقال بارے پڑھیاراں نوں جانکاری دینی چاہیدی اے تاں جے اوہ اگوں اپنے سماج وچ پنجابی بولی دی آدر تے مان لئی کم کر سکن۔ ایہدے نال ای اوہناں نوں ادبی سنگتوں اندر شمولیت کر کے اپنے نال دے لوکاں نال سانجھی پڑھائی تے ادبی لکھتاں راہیں بولی دے سکھن سکھاون دا آہر کرن دی لوڑ اے۔ پنجابی بولی، ادب تے کلچر دی بڑھوتری لئی پرکھ پڑچول دی ات لوڑ اے۔ ایس پڑچول وچ پنجابی بولی دی اصل تاریخ، لفظی، ورتوں اچارن روپاں، گرامری خاصیتاں دے گوہ نال مطالعے دی لوڑ اے تاں جے پنجابی املاء، زبان تے ادب دی امیرتا نوں ودھایا جا سکے۔ مقصود ثاقب اپنے مضمون ”پنجاب دیاں جڑھاں وچ تیل“ وچ لکھدے نیں:

”پنجابی قدرتی ہوند دی بولی اے۔ پورے پنجاب وچ جنی وی بولی ون سون اے (ص 159) اوہدی سانجھ داناں پنجابی اے پھیر ایہ نری پنجاب تائیں ای سوڑی نہیں ایہدیاں سانجھاں پاکستان دے ہورتاں صوبیاں نال وی گھنیاں تے ڈوگھیاں نیں۔ ایس سانگے ایہ پورا پاکستان اے۔ ایہدے وڈکیاں پاروں ای اتھے رنی وحدت دا جلوہ ہو یا اے۔ پنجابی نوں بچاون پورا پاکستان بچاون اے۔ پاکستان دی (چونہر صوبیاں دی لمی چوڑی) تواریخ تے رتھل ون سون نوں بچاون اے۔ ایس بچاء دی شکل اکو اک اے بنی جنی چھیتی ہووے پنجاب وچ پنجابی لاگو کیتی جاوے۔ بالوں دی مڈھی پڑھائی لکھائی دا وسیلہ تے پنجابی بنایا جاوے دفتری عدالتی ماملیاں وچ ایہدی پڑھت لکھت

چالو کیتی جاوے۔ صوبہ پدھر دے سرکاری اہکاراں تے افسراں نوں پنجابی پڑھن لکھن دی جاچ سکھائی جاوے، اوہناں دے پنجابی وچ امتحان لے لے جان تے لوکائی نوں کھل دتی جاوے کہ دفتری ماملیاں وچ پنجابی راہیں اپنی سنان۔ پنجاب نرا پنجابی راہیں ای پڑھیا لکھیا ہو سکدا اے۔ پنجابی بنا پڑھا لکھا پنجاب پنجابی تے پنجاب دوواں دی موت ہوئی۔“ (15)

مگدی گل بندیاں دی تعلیم دی بنیاد اوہناں دی ماں بولی وچ ہونی چاہیدی اے۔ کیوں بے پڑھائی اک ستابی نہیں سماجی عمل اے تے بندے دی رتھل تے تاریخ بندے دے علم دامڈھ اے۔ ایہو کارن اے پئی رتھل تے تاریخ دا نچوڑ بندے دی بولی وچوں لبھدا اے۔ سانوں اپنی ماں بولی پنجابی نوں بچاون واسطے عام لوکاں نال گل کھتھ کرن تے اوہناں اندر اپنی ماں بولی نوں بولن دا جذبہ پیدا کرن دی لوڑ اے۔ ایس توں اڈ پنجابی سوانی نوں اوہدی ماں بولی پنجابی دی اہمیت بارے جانو کروان دی وی لوڑ اے کیوں بے ماں اپنی بولی بھل جاوے تاں اوہ اپنے آپ نوں نہیں سگوں نسلاں نوں گراہے پادیندی اے۔ ایہو کجھ اجوکے سے ساڈے پنجاب نال ہو رہیا اے۔ سانوں ایس ویلے جاگن تے اپنی ماں بولی نوں اوہدا حق دووان لئی گھروکے تے تعلیمی دونواں پدھراں آتے ایس دی اہمیت اگھیرن دی لوڑ اے۔ دُنیا دیاں ترقی یافتہ قوماں نے اپنی ماں بولی نوں اپنا کے ای ترقی کیتی اے تے ساڈی ترقی وی اپنی ماں بولی، ادب تے کلچر نوں سنبھالن وچ اے۔ اے پنجاب دے لوکاں دا چت چیتا گواچا نہیں پر ہولی ہولی او بڑ بولی تے کلچر نوں اپنا کے گویا جارہیا اے ساڈی زبان محاورہ، کہانی، گاون، اکھان، راگ، راس جو اک پیڑھی پہلوں سی ہن نہیں ہے۔ ہیر کوئی پڑھدا اے نہ گاؤندا اے اگلی پیڑھی نوں یاد وی نہیں ہووے گی۔ جدوں کوئی قوم اپنی ماں بولی تے کلچر نوں بھلدی جاندی اے تاں اوہ اپنی ہوند تے اصل نوں وی بھل جاندی اے۔ سانوں اپنے پنجاب دی سماجی تے معاشی حیثیت نوں پکیاں پیڈھیاں راہواں آتے ٹورن لئی اک دو بے دے دکھ درد تے خشیاں نوں سانجھا کرنا چاہیدا اے تاں بے ساڈے پنجاب اندر خوشیاں امن تے محبت دے گیت اُنچ ای نظر آون، جو یں انگریز دے آون توں پہلوں پنجاب ہمد او سدا سی۔ ایس مقصد نوں حاصل کرن لئی سانوں اپنی بولی تے کلچر آتے مان کرن تے تم دی وڈیائی نوں منن دی لوڑ اے۔ تم تے ہنرمندی دی عظمت تے مختلف پیشیاں نوں اپناون پاروں نہ صرف پنجاب سگوں پورا ملک پاکستان معاشی طور آتے مضبوط ہووے گا۔

References:

- * Assistant Professor in Punjabi, Govt Islamia Graduate College Railway Road Lahore.
1. Nasar Rana, Dr. Maan Boli di Ahmiyat te Tehzeebi Kirdar (Mazmoon) mashmoola Chamahi: Laikh (Lahore, The Academics, Jild No.20, Shumara number 37, July-December 2023) 23
 2. Zubaida Mustafa (Mutarjam: Khalid Iqbal), Zaban te Zariya Taaleem (Lahore, Sanjh Publications, 2012) 10
 3. Maqsood Saqib, Maan Boli (Mazmoon) Mashmoola Monthly Puncham April May 2004, Bir, 6, Paraga 4-5, (Lahore, Shirkat Press, dooji Chap 2016) 19
 4. Saleem Khan Ghimi, Punjabi Zaban da Irtaqa (Lahore, Aziz Publishers, 1991) 90
 5. Muhammad Asaf Khan, Nik Suk tey Hor Nik Suk (Mazmoon da Majmoon), (Lahore, Pakistan Punjabi Adabi Board,) 180
 6. Dr. Nasar Rana, Maan Boli di Ahmiyat te Tehzeebi Kirdar (Mazmoon) mashmoola Chamahi: Laikh (Lahore, The Academics, Jild No.20, Shumara number 37, July-December 2023) 23
 7. Dr. Azhar Mehmood Chaudhary, Punjabi Zaban di Sarkarey Haisiyat (Mazmoon) Mashmoola Parveen Malik (Chon), Pakistani Zabana (Lahore, Pakistan Punjabi Adabi Board, 2012) 117
 8. Maqsood Saqib, Maan Boli, Monthly Puncham April May 2004, Bir, 6, Paraga 4-5, (Lahore, Shirkat Press, dooji Chap 2016) 12-13
 - 9- Muhammad Asif Khan (Sodhan Har), Akhya Baba Farid Ney (Lahore, Pakistan Punjabi Adabi Board, 2009) 160
 10. Najam Hussain Syed, Ab Ab Kar moyon (Mazmoon) Mashmoola Monthly Puncham April May 2004, Bir, 6, Paraga 4-5, (Lahore, Shirkat Press, dooji Chap 2016) 74-75
 - 11- Mohan Singh Dewana, Dr (Editor), M Habibullah Farooqi (Tarjma te Shra), Halat o Kafian Madhoo Lal Shah Hussain (Lahore, Malik Nazir Ahmad Proprietor Taj Book Dipo, seen Noon) 17

12. Najam Hussain Syed, Saran(Lahore, Suchait Kitab Ghar, 2007) 13
- 13- Saleem Akhtar(Maratba), Maye Ni Main Kinu Akhan(Lahore, Book Home, 2015)78
- 14 - Mohan Singh Dewana, Dr(Editor), M Habibullah Farooqi(Tarjma te Shra), Halat o Kafian Madhoo Lal Shah Hussain(Lahore, Malik Nazir Ahmad Proprietor Taj Book Dipo, seen Noon) 111-112
15. Hameed Ul Allah Shah Hashmi , Shara Kalam e Buleh Shah, (Jehlum , Book Corner, 2018) 223-224
- 16- Ibid 386
- 17- Asma Qadri, Dr. Rang Sooter(Lahore, Faculty Of Oriental Learning, Punjabi University, 2017)35
18. Muhammad Asif Khan(Sodhan Har), Akhya Khawja Ghulam Farid Ney(Lahore, Pakistan Punjabi Adabi Board, 2015)298-300
- 19- Maqsood Saqib, Punjab diyan jarran wich tail(Mazmoon) Mashmoola Monthly Puncham April May 2004, Bir,6, Paraga 4-5, (Lahore, Shirkat Press, dooji Chap 2016)160